Péter Katalin

BETHLEN GÁBOR

(1580–1629)

1620-as keltezéssel érdekes rézmetszet készült Amszterdamban. A kép alján Pozsony és a Duna látszik, főszereplője azonban két lovas. Az előtérből ágaskodó lovon ülő, koronás, páncélba öltözött, de csipkegalléros férfi fordul a néző felé. Arckifejezésén, egész tartásán valami derűs nemtörődömség lebeg. Keskeny pengéjű kardját hetykén a derekára támasztja, magas homlokú, széles orrú arcán pedig tétova mosoly játszik. Félig takarja a mögötte vad lovon vágtató alakot, aki feléje fordulva néz a távolba. Ennek a másiknak nincs a fején korona; kucsmaszerű, tollforgós süveg fedi majdnem az egész homlokát. Arckifejezése nem nagyon jól kivehető, de ő sem tűnik túlságosan harciasnak. A kép felső részén magyarázó feliratok olvashatók. A koronás alak feletti latin szöveg magyarul így hangzik: *„Frigyes, Isten kegyelméből Rajna őrgrófja, Csehország királya."* A mögötte vágtató lovas feje felett megint csak fordításban: *„Báthory Gábor, Isten kegyelméből Erdély fejedelme, Magyarország királya."* Végül a jobb felső sarokban a kor vallásháborúinak jelmondata: *„Pro lege et grege."* A kortársak még jól érezhették a szavak jelentését, ma mintha nehézkes volna a fordítás: *„A törvényért és a gyülekezetért."*

A rézmetsző tévedése nyilvánvaló. *Báthory Gábor* soha nem volt Magyarország királya, és *Frigyes* cseh királlyal egyszerre lovon sem ülhetett, mert még hat esztendővel azelőtt meggyilkolták, hogy a rajnai őrgrófot a csehországi Habsburg-ellenes felkelés során királlyá választották volna. A képen *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelemnek kellene lennie, akit éppen 1620-ban választottak Magyarország királyává, és valóban Frigyes szövetségese volt. Nem csoda azonban, hogy a kép megrendelője – talán maga a művész is – csak a német politikust ismerte pontosan, a magyarnak még a nevét sem tudta. Frigyes, akit a történelemben V. Pfalzi Frigyesnek szoktak nevezni, a katolikus Habsburg-császár ellen szerveződött protestáns német fejedelmek vezéreként tevékenykedett jóformán kamaszkora óta. Az angol király, *I. Jakab* egyik lányát, *Erzsébet*et kapta feleségül, s ettől a kapcsolattól a Habsburg-ellenes európai tábor nagyon sokat várt. A ragyogó, kicsit könnyelmű fiatal pár a politikai érdeklődés középpontjában állt már jóval Frigyes cseh királlyá választása előtt.

Bethlen Gábor viszont egy nem túlságosan jelentős, Szatmár megyei családból származó lányt vett el hosszú mátkaság után. *Károlyi Zsuzsannát* még Magyarországon sem nagyon ismerték. Ehhez a házassághoz politikai reményeket nem fűzött senki, mint ahogyan maga Bethlen Gábor sem készült politikai főszerepre. Fennmaradt egy kamaszkorában írt levele, amelyből az derül ki, hogy legmerészebb álma is csak az erdélyi fejedelmi udvarba jutás volt. Az udvari ember nem nagyon izgalmas, de biztonságos státusát kereste – jó eséllyel, hiszen apja *Báthory István* fejedelemnek és lengyel királynak volt bizalmasa. A véletlen sodorta más pályára és abba a helyzetbe, hogy a nemzetközi politikában kelljen számon tartani. Amikor Prágában a Habsburg-ellenes felkelés kirobbant, Bethlen azonnal felismerte a jelentőségét. Kapcsolatba lépett a cseh ellenzéki politikusokkal; még az is felmerült, hogy őt választják meg *II. Ferdinánd* helyett királynak. Aztán másként döntöttek. Az angol király veje, aki egyben a francia király szövetségese volt, a szélesebb körű támogatás reményét testesítette meg.

Ezek után Frigyes és Bethlen lehettek volna akár ellenségek is. De nem lettek. Bethlen Gábor nemcsak azért maradt meg a felkelők oldalán, mert hiányzott belőle a hiúság. Ennél fontosabb szerepet játszott az az adottsága, hogy céljait mindig határozottan tűzte ki, a mellékes körülményekkel viszont nem törődött. II. Ferdinánd ellen indított hadjáratában szüksége volt a cseh korona alattvalóinak együttműködésére. És bár kényelmesebb lett volna, ha a királyuk lehet, miután kiderült, hogy erről le kell mondania, szövetséget kötött Frigyessel. Bethlen Gábor volt az első kívülálló abban a hosszú hadakozásban, amelyet később harmincéves háborúnak neveztek és a cseh felkelés kitörésétől számítottak. Mellékes esemény, de nagyon jellemző az egész korra, a mozgalomra, az akkori emberekre, hogy Frigyes Prágában született kisfiának Bethlen Gábor lett a keresztapja.

Bethlen Gábor azok közé az emberek közé tartozott, akikkel szemben senki nem marad közömbös. Kortársai vagy határtalanul tisztelték, vagy gyűlölték őt. Talán éppen azért lehetett nagy hatású egyéniség, mert nem igyekezett hatni. Hiányzott belőle a nyilvánosság előtt sokat szereplő politikusoknak az a szokása, hogy mindig az éppen adott közönséget akarják lenyűgözni. Kérdés, le akarta-e nyűgözni a közönséget egyáltalán. Úgy tűnik, inkább közömbösen hagyta mások véleménye. Nem törődött vele, mert mindenekelőtt realista volt. Ha el akart érni valamit, csak a cél foglalkoztatta. Nem engedett teret másodrendű szempontoknak, személyes érzékenységnek vagy a környezete elmarasztalásának. Akár csekély, akár nagy jelentőségű ügyről volt szó, lényegében egyformán járt el: kijelölte a saját véleménye szerint ésszerű eszközöket, és alkalmazta őket. Az eszköz akármi lehetett, teológiai beszélgetés vagy hazugság, diplomáciai tárgyalás vagy a partner leitatása, kézfogás a hadsereg egyik egységének minden tagjával vagy a trágárságig terjedő szidalmazásuk. Az eszköz kiválasztásánál sok szempontot mérlegelhetett, de az az aggodalom bizonyosan nem volt közöttük, hogy milyen érzéseket kelt.

A tárgyilagosság mellett Bethlen másik szembetűnő adottsága az volt, hogy minden helyzetben feltalálta magát. Ezért látszik még évszázadokkal későbbről visszatekintve is olyannak, aki mindent szívesen csinált. Még kisfiú, fejedelmi apród volt *Báthory Zsigmond* udvarában, amikor olyan ügyes fogalmazású levéllel háritotta el egyik jelentéktelen rokona közeledését, hogy az illető a sok hízelgő hazugság olvastán azt hihette, megtiszteltetést kapott. A kis Bethlen jókedvűen és könnyedén írt. Aztán hamarosan hadjáratba vitték. Méghozzá veszélyesbe, 1595-ben a török nagyvezír ellen. Nyilván ő maga ragaszkodott ahhoz, hogy vigyék, hiszen még éppen csak kamaszodott. Az ifjú Bethlen szeretett tárgyalásokon forgolódni. Nyilván nem véletlenül küldték a háborúból az Oszmán Birodalom területére vele együtt menekült társai éppen Bethlent, maguk között a legfiatalabbat portai követségbe. És sikerrel járt: megszerezte a támogatást egy emigráns politikus erdélyi fejedelemségéhez. A maga teremtette szituáció miatt lett politikai propagandista: őt küldték haza 1603-ban, hogy a közvéleményt az emigráció jelöltje mellé állítsa. Sikerült neki. Nem Bethlen tehetett arról – hiszen a hadjáratot nem ő szervezte –, hogy a bujdosókat ismét kiszorították Erdélyből. Aztán megszerezte a portai támogatást *Bocskai István*nak is.

A fejedelemség körüli tárgyalások során derült ki, hogy Bethlen szívesen csinál ugyan mindent, de reménytelen feladatokat nem vállal. Még Bocskai előtt felajánlották neki – részint bizonyos portai párt tagjai, részint saját emigránstársai – az erdélyi politikusok álmát, a fejedelmi trónt. Ő azonban jóformán még beszélni sem volt hajlandó az ötletről: józanul felmérte, hogy a régóta húzódó háború zűrzavarában a hatalmat megszerezni esetleg igen, de megtartani nem tudná. Ebben valószínűleg igaza volt, tévedett viszont akkor, amikor a jövő emberét kiválasztotta magának.

Bethlen Gábor a később tizenöt éves háborúnak elnevezett eseménysor után, amikor kiderült, hogy sem a törököt nem lehet az országból kiverni, sem a Habsburg-királyok uralma alól nem lehet kibújni, azt gondolta, Báthory Gábor fejedelemsége talpra állíthatja Erdélyt. Mindent erre a lapra tett fel. Az elképzelés logikus volt: Báthory Gábor a lengyel királyságra jutott és otthon azóta is végtelenül tisztelt Báthory István rokonaként lépett fel. A politikusok – vagy legalábbis a többség – támogatása nem volt kétséges, a Báthory-birtokok erdélyi fogalmak szerint végtelen gazdagsága pedig az anyagi biztonság reményét éltette. Ráadásul a fiatal Báthory Gábor rokonszenves egyéniségével elkápráztatta a katonákat és a nőket egyaránt. Ideális fejedelemjelölt volt.

Kevésbé ideális fejedelem lett belőle. Báthory amatőr volt a politikában, ami nem lett volna baj, hiszen mindent meg lehet tanulni, és mellette állt Bethlen Gábor tanácsadóként. Báthory Gábor azonban nem érzett hajlandóságot sem arra, hogy tanuljon, sem arra, hogy Bethlen kiegyensúlyozott tanácsait meghallgassa. Mindent elvárt, de nem adott semmit. Politikai hűséget várt, a támogatói között viszont ő maga szított viszályt. Nem lehetett tudni, kit miért jutalmaz hatalmas birtokkal és méltóságokkal, másokat miért mellőz. A szász kereskedők nem kaptak tőle gazdaságpolitikai támogatást, a pénzükre viszont igényt tartott a fejedelem. Báthory vonalvezetése a vallásügyben sem volt világos: szeszélyesen hol az egyik, hol a másik felekezet mellé állt.

A pohár végül Bethlennél és az erdélyi politikusok tekintélyesebb csoportjánál akkor telt be, amikor Báthory Gábor 1612-ben *II. Mátyás* királlyal kezdett tárgyalni. Még alig fe-

jeződött be az előző háború, az újjáépítés el sem kezdődött, és a fejedelem azt várja, hogy a török újabb bosszújának tegyék ki magukat? Volt nemesi mozgolódás, szász felkelés, egy jelentéktelen politikus pedig elrohant Konstantinápolyba, hogy Báthory Gáborral szemben megszerezze a fejedelmi trónt.

Erdély a polgárháború szélére sodródott, amikor Bethlen Gábor úgy döntött, hogy eleget segített másoknak, most már ő lesz fejedelem. Mellékes szempontokkal ebben az esetben sem törődött. Meggyőződése volt, hogy jó fejedelme lesz Erdélynek, és tudta, hogy Erdély sorsa a töröktől függ.

Nem igyekezett tehát otthon pártot szervezni magának, nem kereste a közvélemény kegyeit, hanem egyenesen a törökhöz fordult. Felkereste egy régi ismerősét, a Temesváron székelő török parancsnokot, *Iszkender* pasát, akinek szavára hallgattak a Porta urai. A magyar nádort, *Thurzó György*öt éppen csak tájékoztatta utazása céljáról, majd az Oszmán Birodalom központjába ment. Rejtély, hogy ott mire számított. Az előző fejedelem-önjelölt már megkapta a hozzájárulást a Báthory elleni akcióhoz; csapatokat is rendeltek melléje. Bethlen helyzete minden emberi számítás szerint reménytelen volt, s még reménytelenebbnek tűnhetett a jövője. Ugyan mit csinál majd, miután török csapatok élén bevonul Erdélybe? A fejedelemség már sokat megélt, de egyenesen a Portáról jött uralkodója még nem volt.

Bethlen Gábor azonban, kiváló ösztönnel tájékozódva a konstantinápolyi belső viszonyokban, megtalálta *Gürdzsi Mehmed* nagyvezírt, akinek az elképzeléseibe beleillettek az ő szándékai. Rajta keresztül fogadtatta el magát *I. Ahmed* szultánnal, majd Iszkender pasa parancsnoksága alatt álló katonák kíséretében hazaindult. Mire Erdélybe értek, a hadsereg létszáma körülbelül nyolcvanezerre nőtt. Iszkender pasa pedig egybeparancsolta az erdélyi országgyűlést. Az országgyűlés fejedelemmé választotta Bethlen Gábort. Mi mást tehetett volna? Ezt megelőzően azonban a szultán fejedelemjelöltje tett egy gesztust: meghajolt az országgyűlés előtt. A meghajlás szimbolikus értelmű volt: arra kérte a megaláztatásukban forrongó urakat, oldják fel a Báthory Gábor idején ellene kimondott ítéletet, majd elhagyta az országgyűlés színhelyét. Ezzel jelezte, hogy elismeri maga felett az országgyűlés hatalmát. Gyakorlati jelentősége nem volt a cselekedetének, hiszen a kérés elől nem lehetett elzárkózni, mégis jellemző volt Bethlenre. Nem törődött ugyan senkinek a véleményével, nem bánta, szeretik-e vagy nem, de miután a hatalmat megszerezte, nem kívánt erőszakosan uralkodni.

Nem is uralkodott erőszakosan. Megválasztásának körülményei miatt utóbb soha nem mentegetődzött; nem gyötörte magát, sok cselekedete utal azonban arra, hogy azt a rémséget igyekezett elfeledtetni. Módszeresen látott hozzá az ellenséges érzelmek felszámolásához az országon belül, és mindent megtett azért, hogy a törökösség látszatát a külföld szemében lemossa magáról. Igyekezett megértetni, mennyire könyörtelen valóság az Erdély felett terpeszkedő török ereje.

„Hogy pedig mi az törökkel az békességet keressük, azt nagy és elkerülhetetlen szükség kényszeríti ránk. Megkísérelte ugyan néhányszor a mi nemzetünk, s főleg Erdély ezt az igát a nyakáról lerázni, bízva a keresztény világban, leginkább pedig a német birodalomban. De hogy milyen szerencsétlenül, azt ma is nagy sóhajtással érezzük. A német császártól nagyon messze vagyunk, valóban az oroszlán torkában vagyunk, s az oroszlán könnyen darabokra téphet, míg ő szent császári felsége tanácskozik felőlünk. Mégis nem vagyunk törökök, akiknek azt kívánjuk, hogy bárcsak mindjárt pusztulnának s tünnének el." Ezt a jellemzést a török–magyar viszonyról Bethlen az udvari prédikátorával íratta le. A külföldnek szánta, mert a fejedelem személyéhez a törökbarátság vádja tapadt. Magyarázkodás volt, mégis igaz. Mert valóban nem egy kísérlet történt a török iga lerázására – mindannyiszor eredménytelenül. Magyarország királyai, akik egyben a Német Birodalom császárai is voltak, nem mozgósították nyugati erőforrásaikat.

Bethlen Gábor úgy vetette magát a fejedelemség teendőibe, mintha erre a feladatra született volna. Nagyon szeretett uralkodni. Élvezett mindent, ami új hivatalához tartozott. Már korábban is fényűző életet élt – legalábbis akkor, ha véletlenül éppen nem bujdosásban volt. Most pedig, miután a fejedelmi pompával az ország nagyságát, tekintélyét reprezentálta, boldogan engedte át magát a luxus iránti szenvedélyének.

Festett és textíliából készült képekkel díszítette a kastélyait, méregdrága ékszereket vásárolt, a ruhái gyönyörű anyagból készültek. Színes selyemharisnyát hozatott magának külföldről, még a hálóholmija is színes volt. Bethlen Gábor asztalánál egzotikus ételeket szolgáltak fel. Kagylót, más tengeri finomságokat, velencei süteményt fogyasztott. Hárfás gyermekek, udvari zenekar és színészek szórakoztatták. Egy időben spanyol tánctanár oktatta udvarát az etikettre. Tartottak opera-előadást és álarcosbálokat. A diplomáciai érintkezés akkor szokásos formáját, a levelezést szenvedéllyel gyakorolta. Hihetetlenül sok le-

velet írt. Ha nem tudnánk, hogy mennyi más teendője volt, azt gondolhatnánk, a levélíráson kívül Bethlent semmi nem foglalkoztatta. Rendkívül tudatosan alkalmazta a sóhajtozó érzelmességtől a metsző gúnyig terjedő stílusfordulatokat. Más uralkodók rendszerint egyszerűen megbízólevéllel indították el tárgyalni az embereiket, Bethlen Gábor részletes, a partner gyengéit vagy hiúságát jól kihasználó leveleket küldött velük. Könnyen fogalmazott, mintha folytonosan mulatna magában.

Bethlen Gábor egész fejedelmi tevékenységére ez jellemző. Csendesen derült azon, hogy milyen könnyű is az uralkodás. Jókedvét néha a leghivatalosabb keretek között engedte szabadjára. Egyszer lovon állt szemben a császár követével, aki a diplomáciai szokások szerint az uralkodójának járó elbánásra számíthatott. Bethlen fel is emelkedett. Leugrani látszott a lóról, hogy a követet a földön állva köszöntse. Az pedig – talán gyorsabb volt, vagy fiatalabb – akaratlanul megelőzte. A fejedelem nyugodtan visszaereszkedett a nyergébe, és lóhátról, fölényes főhajtással üdvözölte a császár földre került „képét". A szerencsétlen követ hivatalával fizetett az éktelen felsülésért. A fejedelem talán megállta, hogy ne nevessen.

Az akkori uralkodók igen elterjedt szokása, a gáláns kaland viszont nem tartozott a szórakozásai közé, bár körülötte is támadtak pletykák. Még a fejedelemsége előtt beszéltek egy itáliai kereskedő feleségéről, aki állítólag az emigrációban tartotta ki. Fejedelemként aztán egyesek szerint dorbézolt, ellenségei azt terjesztették, hogy ocsmány orgiákat rendez vagy ilyesmiben vesz részt. Suttogtak róla és Báthory Gábor világszép húgáról, *Annáról*. A szóbeszéd azonban alaptalan lehetett.

Úgy látszik, nem volt szüksége arra, hogy a férfiasságát látványosan bizonyítsa. Nyilván szerette a test örömeit, és nehézség vagy szorongás nélkül szerezte meg őket magának. Beszédesen tanúskodik szexuális oldottságáról az, hogy tréfálni tudott férfiereje elmúlásán. Már beteg volt, a keringési zavarok a férfitagját is elérték, és amikor egyik bizalmas szolgája emiatt sajnálkozott, derűsen azt mondta neki, eleget csintalankodott korábban. A fiatal nemesurat, *Kemény Jánost* annyira meglepte ez a közlés, hogy jóval később fogalmazott önéletrajzába is beleírta. Bizonyosan nem lejáratni akarta vele a fejedelmet, mert rajongásig szerette; valamennyi kortárs közül ő ábrázolta Bethlen Gábort a legnagyobb elismeréssel. Ha nem volna abszurd valakiről a legteljesebb házastársi hűséget feltételezni, az ura minden lépését ismerő szolga meglepetését még úgy is lehetne értelmezni, hogy Bethlen a testi örömöket a hitvesi ágyra korlátozta.

Az uralkodók nem éppen kötelezően előírt, de sűrűn gyakorolt elfoglaltságát, az olvasást ezzel szemben nagyon szerette. Bethlen igen körültekintően válogatta össze a könyvtárát. *„Fő gondja volt a könyveknek keresése"*, hangzik az egykorú információ. Könyvlistáját azonban nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy a kortársak szerint a könyvtár felállításában *„az nagy hírrel, névvel tündöklő Mátyás királynak dicséretes példáját követte"*. És a nagy királyra emlékeztetett a könyvtár céljának meghatározásával is. Bethlen nem magának gyűjtötte *„mindenféle bölcs könyvekkel bővölködő bibliothecá"*-ját, hanem nyilvános könyvtárrá tette, miként annak idején Mátyás a corvinák híres gyűjteményét. A fejedelem a legteljesebb odaadással olvasott. Külön e célra épített kocsin vitte magával a könyveket, akárhová ment is. Ezt a kedvtelés mellett indokolhatta az önképzés szándéka is, hiszen komoly iskolázottság nélkül kellett egy országot irányítania.

Míg másokat saját országuk legkiválóbb szellemei, esetleg a hatalom gyakorlásában jártas szüleik készítettek fel az uralkodásra, és nagy elméleti képzettségű tanácsadók mellett váltak jó vagy rossz uralkodóvá, ő gyakorlatilag minden előzmény nélkül lett fejedelem, majd nagyhatalmak partnere. Könnyű végiggondolni, mi lett volna *XIII. Lajos* francia királyból *Richelieu* nélkül, vagy mennyire jut még a rendkívül tehetséges svéd *Gusztáv Adolf* is, ha nem segítik *Oxenstierna* tanácsai. De kinek a segítségére támaszkodhatott Bethlen Gábor?

Elleshetett valamit Bocskai Istvántól, a kor talán legnagyobb formátumú magyar politikusától, aki kamaszkorában kedvelte Bethlent; hadjáratba, diplomáciai tárgyalásra is magával vitte. Úgy látszik azonban, felnőttként már nem vonta be az ügyeibe, Bocskai királyságbeli szabadságharcában Bethlen nem kapott semmilyen szerepet. Bocskai István tehát bizonyosan nem készítette fel tudatosan Bethlen Gábort nagyobb feladatokra. Mint fejedelmet támogatta őt *Bojthi Veres Gáspár, Keserűi Dajka János* vagy *Redmeczi T. János*, akik igen tiszteletre méltó prédikátorok voltak, de államügyekről legfeljebb írni tudtak, gyakorlati tapasztalattal nem rendelkeztek. Diplomatának pedig némi habozás után Bethlen mellé állt például *Borsos Tamás* vagy *Georg Kraus*, akik az Erdély körüli viszonyokat régóta jól ismerték, de Bethlen Gábor elődei alatt azt szokták meg, hogy utasításra cselekedjenek. Olyan gazdaságpolitikai szakemberről pedig nem tudunk, akiről feltételezhetnénk, hogy akár csak hallott volna a merkantilista államháztartás akkor már Európa egyes országaiban régóta formálódó eszméiről.

Nem tudjuk azt sem, mi vezette Bethlent a maga idejében igen korszerű elképzelésekhez az államigazgatás minden területén. Új módon szervezett gazdaságot, romokból épített fel gyönyörű városokat, az európai nagypolitikában kidolgozott kapcsolatok, teljesen megújított közművelődés maradt utána, de annak a titkát, hogy mindezt hogyan tudta elérni, nem hagyta ránk. Valamilyen szerencsés véletlen folytán természetesen akár holnap megtalálhatja valaki Bethlen Gábor feljegyzését ezekről a dolgokról vagy egy kortárs leírását arról, milyen eszközökkel követte a fejedelem a politika felszíne alatti mozgásokat Európában. Addig azonban, míg ilyen természetű forrásaink nincsenek, csak találgathatunk.

Egyelőre egyetlen magyarázat adódik: a személyes tehetség. Bethlen Gábor, akiről minden forrás – első fennmaradt levele éppen úgy, mint az állami adó összegének tízszeresét eredményező kereskedelmi tevékenysége – azt mutatja, hogy mindent jól és eredményesen csinált, jó és eredményes volt fejedelemnek is.

Ő parancsolt, és maga hajtotta végre a parancsokat. Képes volt arra, hogy egy személyben legyen Erdély katonai fővezére, külügyeinek, belügyeinek, gazdaságának és művelődésügyének irányítója. Az államhatalom rendszerint megosztott ágazatainak összevonása a 17. század elején egyáltalán nem volt korszerű. Bethlen sem mint ideális eljárást választotta, egyszerűen nem kínálkozott más lehetőség. A modern állam működéséhez nemcsak pénz, pénz és pénz kellett volna, hanem mindenekelőtt szakértő, szakértő és megint szakértő, az akkori Erdélyben viszont pénzt talán még inkább lehetett találni, mint szakembereket.

Bethlen tisztában volt a modern állam valódi igényeivel. Nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a külföldön tanuló erdélyiek a hagyományos stúdiumok mellett az állami szolgálatban szükséges ismereteket is elsajátítsák. De nem volt idő várni egy új generáció felnövekedésére. A fejedelem hallatlan munkabírása pótolta a szakemberhiányt. Távol volnánk azonban az igazságtól, ha azt gondolnánk, hogy az ügyek ilyetén elrendezésében Bethlen Gábor személyes hajlamai nem játszottak szerepet. A fejedelem szeretett dolgozni. Élvezte, hogy külföldi követekkel is ő tárgyal, és az utolsó méhviaszbegyűjtő megbízottat is ő utasítja. És végképp nem szerette volna, ha a hatalmat meg kell osztania bárkivel. Választásakor erőszakmentes uralkodást ígért. Ígéretét azért tudta betartani, mert Erdély rendjeit, az urakat, a városokat és a szászok képviselőit egyszerűen kiiktatta a hatalom gyakorlásából.

Bethlen uralkodási módszereiben is benne volt az, ami személyes életében a leginkább feltűnő: nem tartott igényt arra, hogy mások részt vállaljanak a gondjaiból. Az érzelmi kötöttségeket könnyen ledobta. Mind baráton, mind ellenségen gondolkodás nélkül lépett át, ha a helyzet úgy alakult. Nem tudunk arról, hogy bizalmasa, barátja lett volna.

Valószínűleg megviselte gyermekeinek korai halála, de az érzéseiről soha nem nyilatkozott. Fájdalmára csak abból következtethetünk, hogy két fiatalemberrel is szinte apa–fiú viszonyt alakított ki. Az egyik az unokaöccse volt, ifjabb *Bethlen István*, egyetlen bátyjának a fia. A fejedelem sokáig őt neveltette az utódlásra. Alighanem szerette is. Mindenesetre nagy figyelemmel kísérte kisfiúkorától kezdve István testi fejlődését, tanulmányait, öltözködését egyaránt. A másik kitüntetett fiatalember *Thurzó Imre* volt, az akkori Magyarország legműveltebb, ragyogó eszű politikusa. A fejedelem a királyságbeli hadjárat alatt fiatal

kora ellenére felelősségteljes feladatokkal bízta meg, a hozzá írott levelei is olyanok, mintha saját fiához szólnának.

Aztán Thurzó, aki legalább annyira realista volt, mint maga a fejedelem, a mozgalom egy kritikus pontján szembekerült vele. Bethlen próbálta meggyőzni, de miután ez nem sikerült, érzelmileg egyszerűen elfordult tőle. A másik kapcsolat bonyolultabban alakult. A fejedelem politikailag azért ejtette Bethlen Istvánt, mert második házassága után hirtelen úgy döntött, hogy unokaöccse helyett az új feleség lesz az utódja. A fiatalember azonban nem sértődötten, inkább érett politikusként reagált. Megértette, hogy milyen sokat jelentenek Erdélynek a Bethlen második feleségében megtestesülő nyugati szövetségesek. Nem fordult szembe a nagybátyjával, csak nagyon ellentmondásos lett a viszonyuk.

Bethlen első felesége a fiatal Bethlen Istvánt kedvelte, Thurzó Imrével viszont nem volt kapcsolatban. És nem tudta, hogy férje korán elveszített kisfiaikért keres kárpótlást. Úgy tűnik, Bethlen Gábor vele sem tett kivételt: a legbensőbb ügyeit Károlyi Zsuzsannával sem beszélte meg. Nem lehetett könnyű a feleségének lenni. Zsuzsannát azonban a házasságban nem érte meglepetés. Akkor ment hozzá Bethlenhez, illetve akkor tűrte a mátkaság elhúzódását, amikor Bethlen Gábor 1603 körül többször is emigrált, Konstantinápolyba járt, fejedelmeket segített az erdélyi trónra. Esküvőjükön jelen volt Bocskai István is. Zsuzsanna tehát nem gondolhatta, hogy jelentéktelen, otthon ülő férje lesz. És nyilván már akkor sem tudott az ügyeiről semmit.

Éppen ezért kell feltételezni, hogy Zsuzsanna szerette Gábort, és az érzelem kölcsönös volt. Az akkori háborús zűrzavarban nehézség nélkül találtak volna alkalmat vagy ürügyet egymás elhagyására, de ragaszkodtak a kapcsolatukhoz. Bethlen, bár magának való ember volt, igyekezett az asszony igényeinek megfelelni, és részeltette őt a hatalom örömeiben. A fejedelemasszony élvezte státusa külsőségeit. Ki ne örült volna flamand kárpitoknak, a sok ékszernek vagy a külföldön vásárolt drága ruháknak, a méltóságnak? A fejedelemasszony nyilván tudta, hogy napokig emlegetik az alattvalók, ha „kegyesen, nagy szelídséggel" végigvonul az országon, ahogyan a kor királynéi szoktak. Különben nem tartotta volna ezeket az uralkodói meneteket.

A házaspár kapcsolatát azonban közelebbről nem ismerjük. Nagyon szerencsétlen időszakból maradtak fenn leveleik, melyek alapján azt hihetnénk, hogy Zsuzsanna állandó betegséggel igyekezett magára vonni a fejedelem másfelé forduló figyelmét. Ez az ítélet azonban valószínűleg elhamarkodott. Az akkori asszonyok tényleg gyakran voltak betegek, s Károlyi Zsuzsanna talán természetes betegségekről panaszkodott a véletlenül fennmaradt levelekben. A fejedelem mindenesetre a panaszokat sem fogadta türelmetlenül.

Elfoglalt politikusok nem szoktak olyan megértően apró-cseprő dolgokkal törődni, ahogyan Bethlen Gábor Károlyi Zsuzsanna asszonyi gondjaival foglalkozott. Szabókat, hímzőasszonyokat szerzett neki. Ha a felesége utána kívánt utazni, Bethlen tájékoztatta őt a várható társadalmi eseményekről, hogy az asszony tudja, milyen ruhákat vigyen magával. Ha nem voltak együtt, tréfás leveleket írt, de beszámolt fontos döntésekről is, igaz, felületesen.

Alighanem Károlyi Zsuzsanna, helyesebben az iránta tanúsított megértés állt Bethlen Gábor sokat emlegetett boszorkányperei mögött. Az asszony ugyanis a betegségeit rontásnak tulajdonította, a fejedelem pedig nem vitatkozott. Inkább vizsgálatot rendelt el. Derüljön ki, megrontották-e a feleségét, és amennyiben az történt, hozzák rendbe, szólt a parancs. Bethlent nem kellene mentegetni, ha tényleg hitt volna a boszorkányokban; a kor sok kiváló személyisége tekintette ténynek a boszorkányok létezését. A fejedelemnek ebben az ügyben írt levelei azonban azt a benyomást keltik, mintha nem a meggyőződés vezette volna. A boszorkányüldözéssel a feleségének akart kedvezni. A házastársi együttérzés elképesztő jele.

Második házasságát viszont Bethlen Gábor politikai megfontolásból kötötte. Károlyi Zsuzsanna halála után, 1626-ban a brandenburgi választófejedelem húgát, a svéd király sógornőjét vette el. A nyugati Habsburg-ellenes hatalmakhoz fűződő kapcsolatát pecsételte meg az esküvő, amely egyben óriási társadalmi elismerést jelentett. *Brandenburgi Katalin* tehát nagyon racionális okokból került Bethlen oldalára. Ez megszokott, uralkodói körökben szinte kötelező megoldásnak tekinthető. A baj csak az volt, hogy a fejedelem megszerette aprócska, szép arcú feleségét, ám negyvenhat évesen, sok betegséggel küszködve nem tudta meghódítani. Ehhez a célhoz már hiába kereste az eszközöket. Katalint az erdélyi fejedelemasszony szerepe sem kápráztatta el. Mit élvezett volna a mozgalmas brandenburgi udvar után provinciálisnak ható Gyulafehérváron? A tágas, sík porosz táj után hegyek közé szorították. Férjével még verbálisan sem igen tudták megérteni egymást: Bethlen németsége nem volt kifogástalan. Brandenburgi Katalin nem viszonozta férje érzelmeit.

Az alattvalókban pedig, akik másfajta fejedelemasszonyhoz szoktak, szinte természetes módon ellenszenvet keltett. Az erdélyiek furcsállották Katalin idegen viselkedését. Eléggé köztudottá vált a viszonya egy főúrral, *Csáky Istvánnal*, aki ugyan mindent tagadott, de anyja leveleiből világos, hogy nem szóbeszéd kötötte a fejedelemasszonyhoz. Egyedül a fejedelem maradt elnéző. Még ebben a visszás helyzetben sem tagadta meg önmagát: nem törődött a külvilág véleményével. Ki tudja, hogyan alakultak volna az események, ha a házasság tovább tart, de Bethlen Gábor az esküvő után nem egészen három évvel, 1629. november 15-én meghalt. ◆